

ZADANIA NAUCZYCIELA W SZKOLE XXI WIEKU**THE TASKS OF A TEACHER IN THE XXI CENTURY SCHOOL**

Rozprawy Społeczne, nr 3 (IX), 2015

Mariusz Sztaba

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Sztaba M. (2015), *Zadania nauczyciela w szkole XXI wieku*. Rozprawy Społeczne, 3 (IX), s. 12-20.

Streszczenie: Świat na początku XXI wieku „stanął” wobec wielu złożonych wyzwań cywilizacyjno-kulturowych, które generują różnorakie problemy społeczne, polityczne, gospodarcze, kulturalne, naukowe, oświatowe. Sytuacja ta domaga się koniecznych zmian we wszystkich sferach życia, również w edukacji. W artykule podjęto próbę analizy problematyki zadań nauczyciela/wychowawcy w szkole XXI wieku w świetle wybranej literatury. Na początku zaprezentowano współczesne, główne czynniki przemian edukacyjnych. W dalszej kolejności analizie poddano priorytety oświatowe Unii Europejskiej, które wpływają na kształt nauczania i wychowania w szkole XXI wieku, oraz wyznaczają nowe zadania nauczycielom i wychowawcom. Na końcu zostały przedstawione wnioski i postulaty.

Słowa kluczowe: zadania nauczyciela, szkoła XXI wieku, czynniki przemian edukacyjnych, priorytety oświatowe Unii Europejskiej

Summary: With the beginning of the 21st century the world encountered many complex civilizational and cultural problems, which have been generating varied social, political, economical, cultural, scientific and educational problems. The above described situation requires essential changes in all of the spheres of life, including education. And so, the article attempts to analyze the issues of teachers/educators' tasks in the school within the 21st century in light of the available subject literature. At first, the modern main educational change factors have been presented. Subsequently, the next issue that is analyzed is the educational priorities of the European Union which have influence on the way of teaching and upbringing in schools in the 21st century and which determine new tasks for teachers and educators. The conclusions and postulates have been outlined at the end.

Keywords: teachers' tasks, 21st century school, educational change factors, educational priorities of the European Union

Wstęp

W obliczu dynamicznie zmieniających się warunków życia, wymagań na rynku pracy oraz narastającego bezrobocia, należy podejmować gruntowną refleksję nad kształtem edukacji w XXI wieku, aby spełniała swoje funkcje i pokładane w niej nadzieje¹. Niewątpliwie złożone wyzwania naszych czasów (Banach 1999, s. 14-15) powodują zmiany oczekiwań odnośnie współczesnej szkoły i zadań spełnianych w niej przez nauczycieli. Z tego też powodu w artykule koncentruję swoją uwagę na zadaniach nauczyciela w zmieniającej się szkole XXI wieku. Na początku analizuję główne czynniki przemian edukacyjnych. W dalszej kolejności, w świetle powyższych analiz oraz po zaprezentowaniu priorytetów oświatowych Unii Europejskiej, opisuję zadania jakie stają przed szkołą – a więc w pierwszym rzędzie przed nauczycielami – odnośnie procesów kształcenia i wychowania. Całość analiz dopełniam konkluzjami i postulatami.

Współczesne czynniki przemian edukacyjnych

*Biała księga*² Komisji Europejskiej zatytułowana *Edukacja i szkolenia: w stronę społeczeństwa uczącego się* (1995 r.) mówi o trzech wielkich czynnikach przemian edukacyjnych: procesach globalizacji, rozwoju społeczeństwa informacyjnego oraz przemianach cywilizacji naukowo-technicznej (Kamińska-Juckiewicz 2011, s. 5). Czynniki te należy uzupełnić, wskazując także na dokonujące się procesy europeizacji i neoliberalne uwikłania współczesnej edukacji. Obecnie przyjrzymy się tym zjawiskom.

¹ Pisząc o systemie edukacji (oświaty) należy mieć na uwadze fakt, że składa się on z kilku podsystemów pozostających ze sobą we wzajemnych relacjach wyznaczonych funkcjami nadrzędności i podrzędności. System edukacji tworzą: *system wychowania naturalnego* - dom rodziny, środowisko rówieśników, środowisko zamieszkania; *system szkolny* - przedszkola, szkoły ogólnokształcące, szkoły zawodowe, uczelnie wyższe; *system wychowania równoległego* - placówki opiekuńczo-wychowawcze, placówki kulturalno-oświatowe, środki masowego przekazu; *system kształcenia ustawicznego* - szkoły dla dorosłych, instytucje pozaszkolnej oświaty zawodowej, instytucje kształcenia bezinteresownego. W powyższym kontekście można mówić także o *kształceniu incydentalnym* - realizowanym przez wychowanie naturalne, *kształceniu formalnym* - urzeczywistnianym przez system szkolny oraz *kształceniu nieformalnym* - realizowanym przez system pozaszkolny w postaci kursów, szkoleń itp. (Baraniak 2010, s. 32, 191-198).

² *Białe księgi* to dokumenty wydawane przez Komisję Europejską zawierające propozycje działań w danej dziedzinie. Zatwierdzenie *Białej księgi* przez Radę Europy sprawia, że staje się ona programem działań Wspólnoty w danej dziedzinie.

Adres do korespondencji: Mariusz Sztaba, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, ul. Droga Męczenników Majdanka 70, 20-325 Lublin, e-mail: sztabowy@gmail.com, tel. 81 445 41 01

Procesy globalizacji i europeizacji. Procesy globalizacji rozumiane są w sposób zróżnicowany³. Globalizacja obejmuje stopniowo wszystkie kraje oraz społeczeństwa i dąży do zjednoczenia i scalenia współczesnego świata. W aspekcie edukacyjnym globalizacja określana jest jako najbardziej ogólna, filozoficzna refleksja nad wiedzą o edukacji. Procesy globalizacji dążą do utworzenia podstaw edukacji globalnej, w której punktem wyjścia jest przekonanie o „jedności” gatunku ludzkiego. Głównym zadaniem takiej edukacji staje się ukształtowanie obywatela globu, tzw. *homo globatus*, posiadającego „globalną świadomość” i „tożsamość pogranicza” oraz formowanie „obywatelstwa światowego”⁴.

Na kontynencie europejskim, równocześnie z procesem globalizacji, dokonuje się proces europeizacji, który ma na celu „ułatwienie życia” państwom członkowskim UE. Ale nie jest to zawsze takie oczywiste, bowiem wielu ludzi dostrzega w tym procesie ubezwłasnowolnienie własnych krajowych systemów politycznych, prawnych, edukacyjnych itd., co może prowadzić w dalszej konsekwencji do ich degradacji (Sztaba 2014).

Rozwój społeczeństwa informacyjnego⁵. Jest to społeczeństwo, „które nie tylko posiada rozwinięte środki przetwarzania informacji i komunikowania, lecz przetwarzanie informacji jest podstawą tworzenia dochodu narodowego i dostarcza źródła utrzymania większości społeczeństwa” (Globan-Klas, Sienkiewicz 1999, s. 43). Współczesna cywilizacja staje się coraz bardziej złożonym systemem, którego funkcjonowanie zależy od wiedzy i technik informacyjno-komunikacyjnych, a dostęp do informacji jest warunkiem rozwoju społeczeństwa (Sommer 2012, s. 107).

Przemiany cywilizacji naukowo-technicznej. Są one ściśle związane z wcześniej omawianymi czynnikami. Dotyczą przede wszystkim rozwoju nauki, a co za tym idzie, nowych technologii informatycznych przenikających całą działalność wytwórczą oraz życie społeczne człowieka. Ponadto rozszerza się zasięg wiedzy i dostęp do niej, co umożliwia szerokie jej zastosowanie w procesie rozwoju (Pachociński 1999, s. 43-44). Prognozuję się, że w ciągu najbliższego ćwierćwiecza przemiany cywilizacji naukowo-technicznej w znacznym stopniu wpłyną na życie człowieka w wielu różnych dziedzinach. Powstaną udo-

skonalone urzędnictwa elektroniczne, które pomogą ludziom w wykonywaniu takich zadań poznawczych jak: zdobywanie wiedzy, myślenie, rozwiązywanie problemów, podejmowanie decyzji. Maszyny wkroczą na tereny do tej pory zarezerwowane dla człowieka, wykonując prace wymagające różnych umiejętności intelektualnych (Pachociński 1999, s. 39). Ogromne nasycenie całego życia codziennego nowoczesną technologią domaga się specjalistycznego przygotowania społeczeństwa do korzystania w pełni z technologii XXI wieku.

Neoliberalne uwikłania edukacji. Ta współczesna ideologia dotyka życia ludzi w różnych jego sferach, takich jak: ekonomia, stosunki międzynarodowe, polityka, ideologia, kultura (nauka, edukacja, sztuka, etyka) na całym świecie (Potulicka, Rutkowiak 2010). Neoliberalizm charakteryzuje się ogromnym rozwojem ekonomicznym, konsumpcjonizmem, niekontrolowanym mechanizmem rynkowym oraz ograniczeniem zobowiązań socjalnych państwa wobec jego obywateli (Denek 2012, s. 16). Główną zasadą neoliberalizmu jest maksymalizowanie zysków przez przechodzenie od kontrolowanego kapitalizmu do przyspieszonej, zintensyfikowanej, korporacyjnej wersji nazywanej „turbokapitalizmem” (Potulicka, Rutkowiak 2010, s. 16). W realizacji tego założenia konieczny jest odpowiednio ukształtowany człowiek, który definiowany jest jako „podmiot ekonomiczny, prywatny właściciel dóbr, które stara się utrzymać i powiększyć, podmiot życia gospodarczego – *homo oeconomicus*” (Potulicka, Rutkowiak 2010, s. 47). Neoliberalne uwikłanie edukacji sprawia, że funkcjonuje ona według „logiki rynku”, tj. podaży-popytu, zysku-strat, a nauczyciel jawi się tylko jako interpretator edukacyjnej rzeczywistości neoliberalnej (Potulicka, Rutkowiak 2010, s. 203-280).

Zasygnalizowane powyżej zjawiska są istotnym wyzwaniem dla współczesnego systemu edukacyjnego, w tym szkoły i pracującego w niej nauczyciela. Szkoła i realizowane w niej procesy kształcenia oraz wychowania domagają się zmian, co potwierdzają międzynarodowe raporty na temat edukacji (Sommer 2012, s. 110).

Priorytety oświatowe Unii Europejskiej

Unia Europejska wprowadza ogólnoeuropejskie normy i standardy w dziedzinie edukacji, a jednocześnie umożliwia zachowanie odrębności narodowej każdemu z krajów członkowskich. W związku z tym założeniem, na przestrzeni ostatnich lat starała się wypracować spójną koncepcję polityki oświatowej. Unia Europejska dąży do ukierunkowania polityki państw członkowskich na osiągnięcie wspólnych celów. Dlatego też na posiedzeniu Rady Europejskiej w Sztokholmie, w marcu 2001 roku, uszczegółowiono cele strategiczne (Sarad-Dec 2012, s. 7-18). Zaproponowany program obejmuje trzy cele strategiczne oraz przyporządkowane im trzynaście celów szczegółowych (priorytetów).

³ Kościół katolicki w swoim nauczaniu społecznym podkreśla, że globalizacja to nie tyle z góry przesądzony i nieunikniony fakt gospodarczy, co raczej projekt dotyczący gospodarki, polityki i kultury. Dlatego dostrzega jego zalety, ale też wady i zagrożenia. Globalizacja *a priori* nie jest ani dobra, ani zła. Jej wartość zależy od tego, co z niej uczynią ludzie (Sztaba 2011, s. 182-195).

⁴ Wiele propozycji wyrosłych z refleksji nad globalną edukacją jest godnych uwagi i realizacji. Niewątpliwie jednak nowa edukacja rozpatrywana w kontekście globalizmu jest także narażona na liczne niebezpieczeństwa. Związane są one z komercjalizacją i z technologizacją edukacji, oraz z promowanymi różnymi modelami szkoły i edukacji na miarę XXI wieku. Sama idea *homo globatus* jest dość enigmatyczna i wysoce utopijna (Sztaba 2011, s. 191-193).

⁵ Po raz pierwszy tego pojęcia użył Tadao Umesmano w 1963 roku, w artykule dotyczącym ewolucji teorii społeczeństwa opartego na „przemysłach informacyjnych”. Społeczeństwo informacyjne to społeczeństwo, które wytwarza, przechowuje, przekazuje, pobiera i wykorzystuje informacje (Globan-Klas, Sienkiewicz 1999, s. 33-34).

Pierwszym celem jest poprawa jakości i efektywności systemów edukacji w krajach Unii Europejskiej. Aby go zrealizować, należy podnieść jakość kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli, rozwijać kwalifikacje i kompetencje potrzebne w społeczeństwie wiedzy, zapewnić powszechny dostęp do technologii informacyjno-komunikacyjnych, a także zwiększyć nakłady na edukację oraz rekrutację na studia w dziedzinach nauk ścisłych i technicznych. Kolejnym celem jest ułatwienie powszechnego dostępu do edukacji poprzez tworzenie otwartego środowiska edukacyjnego, uatrakcyjnienie procesu kształcenia, wspieranie aktywności obywatelskiej oraz zapewnienie równości szans i spójności społecznej. Ostatnim strategicznym celem edukacyjnym jest integracja systemów edukacji z ich otoczeniem zewnętrznym. W jej ramach należy wzmocnić powiązania z instytucjami badawczymi, światem pracy, pracodawcami i pracownikami oraz rozwijać przedsiębiorczość. Konieczna jest również poprawa w dziedzinie nauczania języków obcych, zwiększanie mobilności i wymiany uczniów, nauczycieli, studentów i pracowników naukowych, w celu wzmocnienia współpracy europejskiej (Kwiatkowski 2006).

Integracja w obszarze edukacji wymaga określenia standardów oraz norm nauczania i wychowania. W związku z tym faktem, Unia Europejska określiła cztery priorytety oświatowe, które powinny realizować poszczególne kraje. Zalicza do nich:

a) równość szans edukacyjnych, dzięki której każdy człowiek ma zagwarantowany dostęp do edukacji bez względu na płeć, język, narodowość, wyznanie. W szczególności zwraca się uwagę na uczniów niepełnosprawnych oraz dzieci imigrantów;

b) podnoszenie jakości kształcenia poprzez eliminację encyklopedyzmu, reformę programów szkolnych, unowocześnianie metod poradnictwa zawodowego oraz wykorzystywanie najnowszych osiągnięć nauki i techniki w nauczaniu;

c) wprowadzenie nowoczesnego modelu kształcenia nauczycieli poprzez realizację obowiązkowego kształcenia akademickiego, pomoc w ciągłym doskonaleniu się nauczycieli oraz promowanie innowacyjnych i twórczych postaw kadry nauczycielskiej;

d) wychowanie Europejczyka poprzez wychowanie obywateli Unii Europejskiej do wolności, pokoju i demokracji, tolerancji społecznej i religijnej oraz poprzez naukę języków, budowę europejskiej sieci informatycznej i wymianę młodzieży (Sarad-Deć 2012, s. 22).

Unia Europejska realizuje zasygnalizowane priorytety edukacyjne poprzez wprowadzanie edukacyjnych programów wspólnotowych, których głównym celem jest wspieranie osób w zdobywaniu wiedzy w każdym wieku oraz podwyższanie poziomu kształcenia⁶. Kierunek całemu procesowi integracji nadają cele propono-

wane przez program „Strategia Europy 2020” wprowadzony decyzją Komisji Europejskiej w marcu 2010 roku. W dziedzinie edukacji dotyczą one poprawy efektywności systemów kształcenia oraz ułatwienia młodym ludziom wejścia na rynek pracy (Sarad-Deć 2012, s. 27)⁷.

Szkoła XXI wieku według polityki oświatowej Unii Europejskiej

Jednym z głównych środowisk realizujących politykę oświatową UE jest szkoła. Systemy szkolne poszczególnych państw Unii Europejskiej są bardzo zróżnicowane, biorąc pod uwagę strukturę organizacyjną i programową (Kwiatkowski 2006, s. 39). Pomimo różnorodności systemów, kraje członkowskie respektują zasadę wspólnotowej polityki edukacyjnej, której celem jest tworzenie europejskiego społeczeństwa wiedzy. Dlatego też dostosowują narodową edukację do priorytetów wyznaczonych przez Wspólnotę (Mazińska 2004, s. 25-26). Unia Europejska wyraża przeświadczenie, że najkorzystniejszą, a zarazem niezbędną drogą do skutecznej polityki edukacyjnej jest porównanie systemów oświatowych w zakresie ich organizacji, praktyk oraz programów nauczania (Mazińska 2004, s. 33). W celu ułatwienia porównań międzynarodowych systemów szkolnych, UNESCO opracowało w 1976 roku Międzynarodową Standardową Klasyfikację Wykształcenia (ISCED) za pomocą której różnym szczeblom kształcenia we wszystkich państwach przypisano kategorie (Smoczyńska 2001). Najnowsza klasyfikacja ISCED została zatwierdzona w 1997 roku przez Konferencję Ogólną UNESCO (Sarad-Deć 2012, s. 40-41).

Wspomniane poziomy kształcenia doczekały się już analiz i popularyzacji w literaturze przedmiotu (Sarad-Deć 2012, s. 39-47). Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że największe różnice pod względem profilu kształcenia, typów szkół, trwania nauki oraz zdobywanych kwalifikacji występują w sektorze średniego szkolnictwa technicznego oraz zawodowego. W związku z tym Unia Europejska od wielu lat podejmuje działania zmierzające do przydatności kwalifikacji zdobywanych w szkołach zawodowych oraz ich szerokiej uznawalności (Sarad-Deć 2012, s. 40). Według założeń strategii lizbońskiej edukację należy dostosowywać do potrzeb rynku pracy. Koncepcja ta kładzie nacisk na konieczność dopasowania kierunków i rodzajów kształcenia w szkołach do tych zawodów, na które aktualnie istnieje zapotrzebowanie oraz dopasowania treści kształcenia do oczekiwań i wymagań pracodawców. Ponadto według wspomnianych założeń, należy wykształcić w uczniach umiejętność optymalnego planowania własnego rozwoju zawodowego, aby był on zgodny z aktualnymi potrzebami rynku pracy oraz z ich osobistym potencjałem (Lenart 2012, s.162). Są to bardzo istotne w kontekście dąże-

⁶ Do międzynarodowych programów integracji, współpracy i wymiany w obszarze edukacji należą: EURYDICE, ERASMUS, TEMPUS, LINGUA, COMETT, IRIS, PETRA. W 1995 roku cele realizowane przez powyższe programy zostały zintegrowane w dwóch spójnych programach, jakimi są: SOKRATES i LEONARDO DA VINCI (Sarad-Deć 2012; Kubielski, Suchocka, Suchocka-Mieszkiniec 2004, s. 189-190).

⁷ Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej wymaga wprowadzania zmian w narodowym systemie edukacji. Czesław Kupisiewicz oraz Czesław Banach opublikowali *Strategię rozwoju edukacji do roku 2020*, w której uwzględnili najważniejsze wyzwania dla Polski oraz standardy i priorytety podyktowane przez Unię Europejską (Kwiatkowski 2006, s.24-27).

nia Wspólnoty do stworzenia jednolitego rynku wewnętrznego, gdzie będzie możliwy swobodny przepływ pracowników oraz podejmowanie przez nich zatrudnienia w dowolnym kraju Unii Europejskiej (Mazińska 2004, s.40-41).

Biorąc pod uwagę podobieństwa i różnice w systemach szkolnych państw członkowskich, Unia Europejska wypracowała model „idealnej” szkoły charakteryzujący się zdecentralizowaną administracją oraz obowiązkową edukacją rozpoczynającą się w wieku 6 lat i kończącą w 16 roku życia (Sarad-Dec 2012, s.39). Nowy model szkoły realizuje program nauczania, który zawiera minimum wiedzy z zakresu nauk ścisłych, historii, geografii i kultury europejskiej oraz naukę języków obcych. Poszczególne kraje członkowskie powinny uzupełniać proponowane podstawy programowe o treści istotne z ich punktu widzenia (Sarad-Dec 2012, s. 39-40). Identyfikacja formy egzaminów ma przyczynić się do powstania ujednoliconego systemu wydawania oraz uznawania dyplomów ze wszystkich dziedzin nauki.

Nauczyciel wobec procesów kształcenia w szkole XXI wieku

Najważniejszym wyzwaniem dla szkoły XXI w. staje się dostosowanie treści, form oraz metod kształcenia do potrzeb nowej rzeczywistości. Współcześnie nie wystarczy już posiadanie elementarnych kompetencji, gdyż szybki rozwój społeczeństwa wymusza zdobywanie umiejętności poznawczych wyższego rzędu, które są konieczne w rozwiązywaniu problemów i podejmowaniu decyzji. Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość domaga się ludzi, którzy potrafią szybciej i lepiej myśleć, posiadają umiejętności krytycznej analizy oraz oceniania faktów, a przy tym działają racjonalnie (Pachociński 1999, s. 72).

Powyżej zaprezentowane wyzwania, generują następujące zadania nauczyciela w obszarze kształcenia.

Twórcze myślenie. W związku z powyżej zasygnalizowanym stanem rzeczy, szkoła powinna odejść od encyklopedyzmu i ukierunkować się na wspieranie u uczniów rozwoju zdolności poznawczych, wartościowania i działania. Kształcenie należy oprzeć na czterech kategoriach taksonomii celów opisywanych przez Bolesława Niemierko, a mianowicie: a) zapamiętywaniu wiadomości, b) zrozumieniu ich, c) umiejętności stosowania wiadomości w sytuacjach typowych oraz d) umiejętności stosowania wiadomości w sytuacjach problemowych (Zajac 2012, s. 134-135). Taka forma edukacji jest konieczna, gdyż obecnie nie jest istotne tylko to, czy człowiek posiada wiedzę, lecz to, czy potrafi się nią posługiwać i to w sposób twórczy, innowacyjny. Należy więc obok nauczania przekazującego gotowe informacje, zastosować uczenie się poprzez doświadczenie i twórczość (Marek 2003, s. 308). Jest to niezmiernie ważne, gdyż uczniowie uczestnicząc w „tworzeniu własnej wiedzy”, aktywnie angażują się w proces własnego uczenia się, konstruując pojęcia, zadając refleksyjne pytania, prowadząc namysł nad własnym

myśleniem, oraz rozwiązując różne problemy (Pachociński 1999, s. 80-81). Ponadto szkoła powinna wykształcić w młodym pokoleniu postawy i umiejętności inicjatywy, aktywności, przedsiębiorczości, umiejętności podejmowania ryzyka itp., co warunkuje dobre funkcjonowanie ludzi w czasie gwałtownych przemian cywilizacyjnych (Szempruch 2006, s. 98).

Kształcenie dla twórczości i innowacyjności w szkole XXI wieku, to konkretne zadanie dla współczesnego nauczyciela. Edukacja ku twórczości powinna mieć charakter praktyczny, treningowy. W związku z tą sytuacją postuluje się wprowadzanie do programów nauczania przedmiotu uczącego kreatywnego myślenia, zespołowego oraz samodzielnego poszukiwania niestandardowych rozwiązań standardowych zadań (Przyborowska 2013, s. 268-269; Niemierko 2007, s. 143-266).

Umiejętność korzystania z nowych technologii informacyjnych. Wyzwaniem dla współczesnej szkoły jest nauczanie umiejętności nabywania i przekazywania wiedzy za pomocą nowoczesnych narzędzi informatycznych (Przyborowska 2013, s. 110). Podstawą działań w tym kierunku staje się wprowadzenie nowych technologii do programów szkolnych. Zastosowanie ich w edukacji ma dwa zasadnicze cele. Pierwszym z nich jest wykształcenie umiejętności praktycznego posługiwania się nowoczesnymi technologiami audiowizualnymi i informatycznymi jako narzędziami uczenia się, komunikowania, pracy intelektualnej oraz autoedukacji. Są to umiejętności przydatne w procesie uczenia się, a także konieczne w przyszłej pracy zawodowej. Natomiast drugim celem jest przygotowanie uczniów do świadomego i krytycznego odbioru, a także właściwego odczytywania znaczeń różnego rodzaju komunikatów medialnych (Strykowski 2004, s. 45).

Szczególne miejsce w technologii informacyjnej zajmuje dzisiaj Internet, gdyż integruje on wszystkie dotychczas wykorzystywane i stosowane środki przekazu. W związku z tym faktem można mówić o powstaniu „cywilizacji Internetu”, która posługuje się tzw. interaktywną telewizją łączącą prace telewizora i komputera, dzięki czemu możemy uczyć się, pracować i bawić. Przypuszcza się, że interaktywna edukacja przez Internet, zrewolucjonizuje szkolnictwo (Gnitecki 2003, s. 51). Zdaniem badaczy stanie się to głównie poprzez rozwój e-learningu.

Rozwój e-learningu. Według definicji przyjętej przez Komisję Europejską e-learning obejmuje całość procesów związanych z nauczaniem i uczeniem się w środowisku sieciowym, z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjnych. E-learning charakteryzuje się tym, że „a) zasoby edukacyjne dostępne są w dowolnym miejscu i o dowolnym czasie, b) eliminuje wydatki związane z dojazdami itp.; c) umożliwia dostęp do treści dydaktycznych w trybie «just-in-time» (jeśli zaistnieje zapotrzebowanie treść zostaje przekazana); d) pozwala na szybkie i bezproblemowe aktualizacje materiałów; e) włącza uczącego się we własny proces kształcenia; f) wspiera współpracę i współdziałanie pomiędzy studen-

tami w kreowaniu własnej wiedzy; g) nie generuje sytuacji stresowych w momencie popełnienia błędu lub braku zaliczenia partii materiału; h) pozwala wykładowcom (instruktorom, nauczycielom, trenerom) na rzeczywiste pomiary efektywności procesu kształcenia na każdym jego etapie, co w tradycyjnym procesie kształcenia jest niemożliwe; i) daje zaawansowane możliwości zarządzania i kontroli procesu kształcenia” (Sommer 2012, s. 113; Żytniec, Kisiel 2008, s. 155).

Bardzo szybki rozwój e-learningu stawia przed współczesną szkołą i nauczycielami zadanie przygotowania uczniów do funkcjonowania w wirtualnym świecie. Nauczyciele powinni kompetentnie wskazywać młodemu pokoleniu na możliwość uzupełniania wiedzy metodą kształcenia na odległość, uświadamiając je zarazem odnośnie zalet i wad tej formy kształcenia.

Przygotowanie do permanentnej edukacji. Warunkiem istnienia społeczeństwa informacyjnego jest wykształcone społeczeństwo, które podejmuje permanentną edukację (Solarczyk-Ambrozik 2004). W związku z tą sytuacją nauczyciele powinni kształtować u uczniów umiejętność i motywację uczenia się przez całe życie. Potrzeba ta wynika z jednej strony z szybkiego i stałego przyrostu wiedzy, a z drugiej z szybkiej dezaktualizacji pewnej jej części. Nienadążanie za aktualnym stanem wiedzy grozi wykluczeniem społecznym (Sommer 2012, s. 110). Aby zapobiec temu niebezpieczeństwu szkoła powinna przygotować ucznia do przyjęcia czterech ważnych w społeczeństwie informacyjnym ról obywatelskich: a) obywatela informującego się, który opanował umiejętność korzystania z technologii teleinformatycznej w celu pozyskania informacji; b) obywatela komunikującego się, który posiadał umiejętność komunikowania się z innymi z wykorzystaniem technologii teleinformatycznej; c) obywatela permanentnie uczącego się, który potrafi czerpać wiedzę w oparciu o wykorzystanie technologii teleinformatycznej, oraz d) obywatela tworzącego, tzn. potrafiącego sporządzać cyfrowe produkty (Sommer 2012, s. 120).

Reasumując powyższe analizy dotyczące kształcenia w szkole XXI wieku można stwierdzić, że w rozwijającym się społeczeństwie wiedzy, charakteryzującym się ogromną dynamiką zmian oraz przyrostem informacji, szkoła powinna kształcić obywatela społeczeństwa informacyjnego. Głównym zadaniem edukacji w tym obszarze jest doskonalenie u uczniów umiejętności interpretowania znaczenia przekazów medialnych, sprawnego komunikowania się, pozyskiwania, analizowania i oceniania treści tekstów, dźwięków oraz obrazów (Zajac 2012, s. 133-134). Szkoła powinna także kształtować pożądane cechy człowieka nowoczesnego, do których należą: myślenie krytyczno-kreatywne, aktywność intelektualna, formułowanie i rozwiązywanie problemów, a także rozwinięte kompetencje praktyczne oraz nowoczesna wiedza (Kwiatkowski 2006, s. 26).

Nauczyciel wobec problematyki wychowania

w szkole XXI wieku

W świetle literatury można stwierdzić, że głównym zadaniem wychowania na miarę XXI wieku staje się przygotowanie człowieka do życia w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości, ukształtowanie w nim umiejętności adaptacji oraz rozwoju w ciągle zmieniających się warunkach. Komitet Prognoz *Polska XXI wieku* określił pożądany wzorzec osobowy współczesnego człowieka. Według tych wytycznych, człowiek powinien być aktywny i przedsiębiorczy, posiadać wrażliwość humanisty, odznaczać się kulturą moralną oraz kulturą uczuć, posiadać zdolność do zachowań empatycznych oraz umiejętność budowania więzi międzyludzkich. Ponadto człowiek XXI wieku powinien prezentować szacunek dla wartości wyższych oraz motywację do bezinteresownych działań społecznych, a także powinien posiadać poczucie godności, kreatywność oraz samodzielność myślenia (Mastalski 2007, s. 330-331).

Obok stawiania wymagań i oczekiwań wobec młodego człowieka, świat „niesie” także wiele zagrożeń. Przede wszystkim zauważalne jest zjawisko oddalania się człowieka od naturalnych warunków i sposobu życia, co może prowadzić do zagrożenia zdrowia, życia lub dysfunkcji psychicznych. Proces ten dokonuje się m.in. poprzez wolne związki w różnych odmianach, zatracanie sensu człowieczeństwa poprzez „konsumpcję uczuć i więzi”, dominację kultury masowej, wzrost brutalizacji życia codziennego, upadek znaczenia wartości duchowych przy jednoczesnym wzroście znaczenia konsumpcyjnego stylu życia, dewastację środowiska naturalnego, „poprawianie” natury człowieka (*gender*) itp. (Kusztelak 2003, s. 23-24; Sosnowski 2014). Opisana sytuacja domaga się adekwatnych koncepcji wychowania na miarę XXI wieku.

Potrzeba wychowania humanistycznego i personalistycznego. Zdaniem wielu badaczy odpowiedzią na zarysowane powyżej problemy jest model wychowania humanistycznego⁸. Szkoła realizując humanistyczny model oddziaływania powinna uznać za najważniejszy cel pomoc uczniowi w odkrywaniu własnego „ja”, uzyskiwaniu autentyczności, gdyż stanowi to podstawę samorealizacji i harmonijnego rozwoju osoby (Kuźma 2013, s. 30). Koncepcja humanistyczna buduje ideę „szkoły dla ucznia”, gdzie nauczyciele powinni być otwarci na wychowanka, jego oczekiwania, potrzeby oraz wspomagać go własną wiedzą i postawami. Ponadto nauczyciele powinni odznaczać się elastycznością intelektualną i metodyczną, posługiwać się dialogiem w komunikacji, a także ujawniać swoje zaufanie do wychowanków (Drózd 2001, s. 112).

Propozycja wychowania humanistycznego opiera się na pięciu głównych zasadach wyznaczających cele tak pojętego wychowania. Należą do nich: „a) dążenie do integracji osobowości – czyli wychowanie

⁸ Podstawy tej koncepcji wywodzą się z psychologii humanistycznej, której twórcami są Abraham Maslow i Carl Rogers. Zakłada ona, że „człowiek jest unikatową całością, a jego podstawową własnością jest rozwój, uwarunkowany siłami tkwiącymi w nim samym” (Drózd 2001, s. 111).

jednostek, których myśli i zachowania byłyby zgodne; b) rozwój autonomii jednostki, zmierzający do uniezależnienia jej od przypadkowych bodźców i nacisków z zewnątrz a także od przeszłości; c) kształtowanie i rozwijanie postaw allocentrycznych, pozwalających na koncentrowanie uwagi na innych a nie na sobie samym; d) poszerzanie świadomości, czyli wychowanie ludzi zdolnych do refleksji nad życiem; e) formowanie tożsamości względnie stabilnej w zmieniającym się świecie, pozwalającej odpowiedzieć na pytanie: kim jestem?" (Dróżdź 2001, s. 112-113).

Poszukując adekwatnej koncepcji wychowania w szkole XXI wieku należy uzupełnić opisany powyżej model⁹ o personalistyczną koncepcję szkoły i wychowania (Nowak 1997, 2003). O tyle to jest istotne, gdyż pedagogika personalistyczna o orientacji chrześcijańskiej, w odróżnieniu od pedagogiki humanistycznej zbyt radykalnie akcentującej indywidualność i podmiotowość ucznia/wychowanka, bardzo wyraźnie kładzie nacisk na społeczny wymiar każdej osoby oraz na dwa poziomy ludzkiej podmiotowości: inicjalny (dany każdemu człowiekowi) i finalny (zadany człowiekowi). Te istotne cechy wskazują na to, że edukacja (kształcenie i wychowanie) jest procesem dwupodmiotowym, w którym wychowawca pomaga wychowankowi w uzyskaniu podmiotowości finalnej, będącej owocem długoletniej pracy nad usprawnieniem władz intelektualnych i woliwytynych. Ponadto pedagogika personalistyczna przypomina, że w procesie kształtowania podmiotowości finalnej istotna rola przypada edukacji i szkole, która ma być miejscem integralnej formacji osoby. Szkoła powinna być także wspólnotą, w której nauczyciele przygotowują uczniów do życia i przekazują im prawdę, do jakich doszła ludzkość. Powinna to być wiedza sumienna, złączona nie tylko z wiedzą intelektualną, ale też mądrością, która staje się życiem. Szkoła powinna pomagać uczniowi, aby żył poznana prawdą w społeczności. Powinna także umożliwić uczniowi rozwój potrzeb, zainteresowań i preferencji. Szkoła nie może jednak realizować jakiejś „pedagogiki potrzeb”, przytakuując wszystkim żądaniom i upodobaniom dziecka. Szkoła bowiem powinna uczyć i wychowywać, a nie eksperymentować (Sztaba 2012a).

Istota unijnej koncepcji wychowania. Europejskie raporty edukacyjne (Baraniak, 2010, s. 277-281) do głównych celów wychowania zaliczają: a) przygotowanie „do demokracji” i „przez demokrację” do życia społecznego; b) przygotowanie do przyszłości oraz poznania „świata” wyzwań cywilizacyjnych i problemów globalnych, a także gotowości ich rozwiązywania; c) przygotowanie do pluralizmu, tolerancji i wieloświatopoglądowości; d) przygotowanie do kształtowania własnej podmiotowości i tożsa-

mości; e) przygotowanie do uspołecznienia i do życia obywatelskiego; f) „poznawanie siebie” i „kierowanie sobą”; g) kierowanie własnym rozwojem; i) wspomaganie każdego człowieka w wyrabianiu własnego i całościowego poglądu na świat (Sarad-Deć 2012, s. 49-51)¹⁰.

Europejski model edukacji zakłada to, że ma ona trwać przez całe życie. W związku z powyższym stwierdzeniem, bardzo ważnym zadaniem wychowawczym staje się przygotowanie uczniów do podjęcia procesu samowychowania (Hiszpańska 2010). Nauczyciele powinni wzbudzać u uczniów wolę trudu pracy nad samym sobą, czyli podejmowania trudu wszechstronnego rozwoju. Przygotowanie ucznia do samowychowania polega na zrealizowaniu czterech zadań: pomoc w nabywaniu świadomości samego siebie, uaktywnianiu samowychowania, umacnianiu tej aktywności oraz ukierunkowaniu pracy nad sobą (Mastalski 2007, s. 583-585).

Konkluzje i postulaty

Współczesny nauczyciel/wychowawca poprzez swoją pracę powinien przygotowywać młode pokolenie do życia w nowej cywilizacji, kształtując w nim umiejętności adaptacji oraz rozwoju w ciągle zmieniających się warunkach¹¹. W tym kontekście głównym zadaniem szkoły XXI wieku jest dostosowanie celów, metod i treści edukacji do wymagań generowanych przez transformacje współczesnego świata oraz do wytycznych oświatowych stawianych przez Unię Europejską. Zasadniczym celem edukacji w XXI wieku jest przygotowanie młodego pokolenia do życia i funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym w dobie globalizmu (Sommer 2012, s. 109). Szkoła powinna kształtować w uczniach umiejętność uczenia się, czyli posługiwania się zasobami edukacyjnymi społeczeństwa w sposób twórczy i krytyczny. Jest to bardzo ważne, gdyż współcześnie umiejętność zarządzania wiedzą umożliwia szybkie reagowanie na zmiany oraz adaptację do mało przewidywalnego otoczenia. Chodzi więc o to, aby uczniowie „stali się aktywnymi podmiotami informacji, a nie jedynie ich pasywnymi konsumentami” (Mastalski 2007, s. 256). Realizację tego zadania umożliwiała twórcza edukacja.

Współczesna szkoła powinna także przygotowy-

⁹ W historii ludzkości humanizm miał niejedno imię, a od czasów Oświecenia coraz częściej przybierał charakter ateistyczny, stając się w gruncie rzeczy antyhumanizmem (Lubac 2005). Dlatego po II wojnie światowej zaczęto mówić o „nowym humanizmie” (np. Gajda 2000), choć jest to pojęcie nieostre, co do zakresu i niewyraźne, co do treści. Ciekawą i ugruntowaną propozycję rozumienia „nowego humanizmu” dał w swoim nauczaniu Jan Paweł II (Kuligowski 2004).

¹⁰ Cele wychowania zaproponowane przez UE, a dotyczące w sposób szczególny wychowania społecznego są zbieżne z tymi, które promuje katolicka nauka społeczna. Różnica polega jednak na tym, że koncepcji wychowania (podobnie jak i kształcenia) propagowanej przez UE brakuje jasnych podstaw ontologicznych, antropologicznych i aksjologicznych. Te natomiast są wyraźnie ukazane i akcentowane w społecznym nauczaniu Kościoła katolickiego, dzięki czemu wychowanie ma charakter realny i integralny (Sztaba 2012b, s. 139-352).

¹¹ Niewątpliwie zaprezentowane w artykule tezy dotyczące zadań nauczyciela/wychowawcy w szkole XXI wieku domagają się uzupełnienia i pogłębienia. Merytoryczną pomocą w tej pracy może być studium teoretyczno-pragmatyczne Jolanty Szempruch, w którym autorka analizuje takie zagadnienia jak: kształcenie nauczycieli, kwalifikacje, kompetencje i cechy osobowe nauczyciela, rozwój zawodowy i doskonalenie nauczyciela, uwarunkowania rozwoju zawodowego, nauczyciel w relacjach podmiotowych, moralny wymiar zawodu nauczyciela oraz nauczyciel w warunkach zmian społecznych i edukacyjnych (Szempruch 2013).

wać młode pokolenia do życia w ciągle zmieniającej się rzeczywistości. Pojawia się tu trudne do wykonania zadanie „kształcenia dla niepewności w warunkach niepewności” (Lenart 2012, s. 159). Podstawą w tej pracy staje się nabycie kwalifikacji „perspektywistycznych”, które umożliwiają sprawne funkcjonowanie w nowych, zmieniających się warunkach, w których dominuje coraz wyraźniej technologia informacyjna. W tym aspekcie pilnym zadaniem współczesnej szkoły staje się wprowadzenie do programu nauczania edukacji medialnej, której celem jest przygotowanie do krytycznego i świadomego odbioru przekazów medialnych oraz nauka sprawnego posługiwania się nowymi narzędziami informatycznymi (Strykowski 2004, s. 37).

Ambitne cele jakie stawia sobie szkoła XXI wieku, domagają się wdrażania uczniów przez nauczycieli do procesów samokształcenia i samowychowania, co jest wyrazem całościowej edukacji (Lenart 2012, s. 160). Przygotowanie młodego pokolenia do życia w zmieniającej się rzeczywistości oraz realizacja opisanych w artykule celów edukacji, nakłada także na nauczycieli obowiązek permanentnej edukacji (samokształcenia i samowychowania), której wyrazem jest nieustanna formacja (Sztaba 2012b, s. 448-458).

Szkoła XXI wieku wymaga od nauczycieli podnoszenia kwalifikacji i zdobywania wielu nowych kompetencji¹². W związku z powyższymi stwierdzeniami, Komisja Europejska nakłada na nauczycieli odpowiedzialność „za ciągle pogłębianie swojej wiedzy zawodowej poprzez refleksję, badania naukowe i systematyczne angażowanie się w ustawiczny rozwój zawodowy przez cały okres swojej kariery zawodowej” (Sarad-Deć 2012, s. 70)¹³.

Ustawiczne kształcenie nauczycieli opiera się na dwóch zasadach. Pierwszą jest zasada wszechstronności, która w kształceniu nauczycieli postuluje konieczność uwzględniania ich wielorakich potrzeb zawodowych w zakresie wiedzy kierunkowej, psychologicznej, pedagogicznej, społeczno-politycznej, filozoficznej oraz kultury ogólnej. Druga zaś dotyczy ciągłości kształcenia i rozwoju nauczycieli. Zakłada ona potrzebę kształcenia na wszystkich etapach kariery zawodowej, rozpoczynając od przygotowania do pracy w zawodzie nauczyciela, poprzez pierwsze lata pracy, aż do pełnej samodzielności i stabilizacji zawodowej (Kasperski 1999, s. 167-168).

Treści doskonalenia zawodowego nauczycieli wyznaczane są przez współczesne wymogi czasu. Nauczyciele powinni dzisiaj spełniać następujące funkcje: kierownika, obserwatora, osoby edukującej, diagnostyka,

doradcy, organizatora, prezentera, pomocnika, decydenta, motywatora, recenzenta. Aby jednak nauczyciele mogli realizować te funkcje, muszą w toku kształcenia i doksztalcania nabywać bogaty zasób wiadomości i umiejętności oraz postawę otwartości na innowacje w aktywności zawodowej (Denek 2005, s. 107).

W dobie Internetu oraz szybkiego postępu technicznego od nauczycieli wymaga się sprawności w zakresie technologii informatyczno-komunikacyjnych. Powoduje to konieczność stałej aktualizacji wiedzy oraz doskonalenia umiejętności w tym zakresie (Sarad-Deć 2012, s. 74). Współcześni nauczyciele powinni posiadać odpowiednie kompetencje techniczne i medialne związane z metodycznym stosowaniem oraz obsługą nowoczesnych środków dydaktycznych, po to, aby w szkole XXI wieku było realizowane kształcenie multimedialne (Strykowski 2004, s. 42-43).

W trakcie doskonalenia zawodowego bardzo ważne jest również rozwijanie umiejętności nawiązywania odpowiednich relacji z uczniami. W ramach tego obszaru należy doskonalić umiejętności: komunikowania się, nawiązywania kontaktów oraz intelektualnej i moralnej gotowości głoszenia prawdy. Ponadto należy rozwijać zdolność wpływania na otoczenie poprzez sztukę dialogu i negocjacji (Denek 2005, s.110). Umiejętności komunikacji interpersonalnej są również przydatne w organizowaniu sytuacji dla kształtowania pożądanych cech osobowości uczniów (Kameduła 2006, s. 343).

Do właściwej realizacji funkcji dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej w szkole niezbędne jest uzyskanie przez nauczyciela autorytetu wśród uczniów. W osiągnięciu tego celu konieczne jest posiadanie i doskonalenie takich cech i umiejętności jak: siła psychiczna, kompetencje, system wartości, sprawiedliwość, konsekwentne postępowanie, przewidywalność, wiarygodność, wciągnięcie w radość poznania, stawianie uczniom i sobie wysokich wymagań, umiejętność odsłaniania tajemnic rzeczywistości oraz cechy przywódcze (Denek 2005, s. 110). Mówiąc o nauczycielu jako autorytecie nie wolno zapominać o etyce zawodowej i moralności zawodu nauczyciela (Brezinka 2007, s. 231-265; Szempruch 2013, s. 254-291).

Reasumując powyższe analizy należy przyznać rację R. Pachocińskiemu, który twierdzi, że nauczyciel XXI wieku „przestaje występować w roli «wszechwiedzącego» eksperta, a staje się «ucniem», który nierzadko będzie musiał przyznać, że czegoś nie wie, że się zapozna, przygotowuje się i poinformuje później itp.” (Kaczmarek 2004, s. 84). Praca w szkole XXI wieku wymaga od nauczyciela równoległej, systematycznej pracy wyrażonej w kategoriach: kształcenie i samokształcenie oraz wychowanie i samowychowanie (formacja i autoformacja). Analizując i opisując zadania nauczyciela w szkole XXI wieku, nie możemy zapominać w pedeutologicznym namyśle o sprawdzonym w tradycji ideale nauczyciela, na który składają się m. in.: *miłość dusz ludzkich* (Jan Władysław Dawid), *talent pedagogiczny jako uzupełnienie miłości* (Zygmunt Mysłakowski, Stefan Szu-

¹² Problematyka kwalifikacji i kompetencji współczesnego nauczyciela posiada już rzeczowe opracowania (Przygodzka 2010; Gołębiowski, Bosak 2013; Szempruch 2013, s. 82-125).

¹³ W rozwijaniu kompetencji nauczycieli należy wyróżnić cztery podstawowe komponenty: a) *konstrukcyjny* – sugeruje kształcenie umiejętności projektowania i konstruowania programów kształcenia, które stymulują i wspierają rozwój uczniów; b) *komunikacyjny* – oznacza umiejętność właściwego pozyskiwania i przetwarzania informacji w procesie kształcenia oraz nawiązywania z uczniami odpowiednich relacji rzeczowych i osobowych; c) *organizacyjny* – zakłada rozwijanie zdolności do właściwej organizacji czynności poznawczych oraz działań praktycznych uczniów; d) *badawczy* – preferuje badania w działaniu, czyli w praktycznie zorientowanej dydaktyce (Gnitecki 2005, s. 130-131).

man), *osobowość nauczyciela* (Mieczysław Kreutz, Stefan Baley). Powinniśmy nadal za Stanisławem Dobrowolskim rozumieć nauczyciela/wychowawcę jako *artystę w służbie dobra* (Szwarliki 1997).

Literatura:

- Banach Cz. (1999), *Polska szkoła i system edukacji. Przemiany i perspektywy*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Baraniak B. (2010), *Współczesna pedagogika pracy z perspektywy edukacji pracy i badań*. Wyd. UKSW, Warszawa.
- Brezinka W. (2007), *Wychowywać dzisiaj. Zarys problematyki*, tłum. H. Machoń. Wyd. WAM, Kraków.
- de Lubac H. (2005), *Dramat humanizmu ateistycznego*, tłum. A. Ziernicki. Wyd. WAM, Kraków.
- Denek K. (2012), *Czego pilnie potrzebuje nasza edukacja?* Nowa Szkoła, nr 6, s. 15-23.
- Denek K. (2005), *Kwalifikacje nauczycieli w społeczeństwie opartym na wiedzy*, W: H. Moroza (red.), *Rozwój zawodowy nauczyciela*. Wyd. „Impuls”, Kraków, s. 101-117.
- Drózdź K. (2001), *Humanistyczna wizja współczesnej szkoły i nauczyciela*. W: M. Ochmański, T. Sokołowska-Dzioba, A. Pielecki (red.), *Edukacja w perspektywie integracji Europy*. Wyd. WSP TWP, Warszawa, s. 109-115.
- Gajda J. (2000), *O nowy humanizm w edukacji*. Wyd. „Impuls”, Kraków.
- Globan-Klas T., P. Sienkiewicz (1999), *Społeczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*. Wyd. FPT, Kraków.
- Gnitecki J. (2003), *Globalistyka, globalizacja*. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom II. Wyd. „Żak”, Warszawa, s. 47-53.
- Gnitecki J. (2005), *Kompetencje nauczyciela w cywilizacji informacyjnej*, W: H. Moroza (red.), *Rozwój zawodowy nauczyciela*. Wyd. „Impuls”, Kraków, s. 119-137.
- Gołębiowski A., A. M. M. Bosak (red.) (2013), *Tradycja i współczesność edukacji i wychowania w Polsce*. Wyd. Ruthenus, Radom - Krosno.
- Hiszpańska B. (2010), *Prawda u podstaw samowychowania*. TN KUL, Lublin.
- Kameduła E. (2006), *Kompetencje nauczycieli wobec wymagań reformy systemu edukacji*, W: J. Szempruch (red.), *Edukacja wobec wyzwań i zadań współczesności i przyszłości. Strategie rozwoju*. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 339-345.
- Kamińska-Juckiewicz M. (2011), *Przyszłość edukacji, koncepcje, strategie, idee*. Nowa Szkoła, nr 9, s. 3-15.
- Kamińska-Juckiewicz M. (2001), *Uczenie się jako priorytet edukacyjny?* Nowa Szkoła, nr 3, s. 3-13.
- Kasperski M. (1999), *Motywy podnoszenia kwalifikacji przez nauczycieli (komunikat z badań)*, W: B. Sitarska (red.), *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w nowej rzeczywistości edukacyjnej. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej Siedlce 25-26 października 1999 roku*. Wyd. AP, Siedlce, s. 164-176.
- Kuligowski R. (2004), *Humanizm w myśli Jana Pawła II. Studium teologiczno moralne*. Wyd. „Jedność”, Kielce.
- Kuźma J. (2013), *Teorie i wizje przyszłej szkoły*. Rocznik Pedagogiczny, nr 2, s. 15-49.
- Kusztelak A. (2003), *Ideale i wartości w szkolnym systemie wychowawczym ery globalizacji*, W: K. Pająk, A. Zduniak (red.), *Edukacyjne wyzwania początku XXI wieku*. Wyd. Elipsa, Warszawa-Poznań, s. 24-34.
- Kwiatkowski S. M. (2006) (red.), *Edukacja polska w jednoczącej się Europie*. Wyd. ITE-PIB, Radom-Warszawa.
- Lenart J. (2012), *Potrzeby współczesnego rynku pracy wyznacznikiem zadań edukacyjnych*, W: K. Szmyd, E. Dolata, A. Śniegulska (red.), *Szkoła wobec wyzwań XXI wieku. W poszukiwaniu humanistycznego (antropologicznego) wymiaru myśli pedagogicznej*. Tom 1. Wyd. URz, Rzeszów, s. 157-169.
- Marek L. (2003), *Od informacji do mądrości – uwagi kilka o przemianach współczesnej edukacji*, W: K. Pająk, A. Zduniak (red.), *Edukacyjne wyzwania początku XXI wieku*. Wyd. Elipsa, Warszawa-Poznań, s. 304-309.
- Mastalski J. (2007), *Samotność globalnego nastolatka*. Wyd. PAT, Kraków.
- Mazińska M. (2004), *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej*. Wyd. WSiP, Warszawa.
- Niemierko B. (2007), *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*. Wyd. WAIp, Warszawa.
- Nowak M. (1997), *Personalistyczna koncepcja szkoły i dydaktyki*. Roczniki Nauk Społecznych, nr 2, s. 5-24.
- Nowak M. (2003), *Personalistyczne wychowanie*, W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom IV. Wyd. „Żak”, Warszawa, s. 353-358.
- Pachociński R. (1999), *Oświata XXI wieku. Kierunki przeobrażeń*. Wyd. IBE, Warszawa.
- Potulicka E., J. Rutkowiak (2010) (red.), *Neoliberalne uwikłania edukacji*. Wyd. „Impuls”, Kraków.
- Przyborowska E. (2013), *Pedagogika innowacyjności. Między teorią a praktyką*. Wyd. UMK, Toruń.
- Przygodzka E. (red.) (2010), *Nauczyciel. Rozwój zawodowy i kompetencje*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń,
- Sarad-Deć K. (2012), *Polski system kształcenia nauczycieli przyrody wobec Europejskich standardów edukacyjnych*. Wyd. KUL, Lublin.
- Smoczyńska A. (red.) (2001), *Kluczowe dane o edukacji w Europie*. Wyd. FRSE, Warszawa.
- Solarczyk-Ambrozik E. (2004), *Kształcenie ustawiczne w perspektywie globalnej i lokalnej. Między wymogami rynku a indywidualnymi strategiami edukacyjnymi*. Wyd. UAM, Poznań.
- Sommer H. (2012), *Przemiany współczesnego świata – globalne wyzwania edukacyjne*, W: K. Szmyd, E. Dolata, A. Śniegulska (red.), *Szkoła wobec wyzwań XXI wieku. W poszukiwaniu humanistycznego (antropologicznego) wymiaru myśli pedagogicznej*.

- tom 1. Wyd. URz, Rzeszów, s. 107-123.
37. Sosnowski L. (red.) (2014), *Dyktatura gender*. Wyd. „Biały Kruk”, Kraków.
38. Strykowski W. (2004), *Kształcenie wspomagane mediami a edukacja medialna*, W: T. Lewowicki, B. Siemieniecki (red.), *Współczesna technologia informacyjna i edukacja medialna*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń, s. 37-47.
39. Szempruch J. (2013), *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*. Wyd. „Impuls”, Kraków.
40. Szempruch J. (2006), *Strategie rozwoju szkoły w społeczeństwie wiedzy*, W: Taż (red.), *Edukacja wobec wyzwań i zadań współczesności i przyszłości. Strategie rozwoju*. Wyd. URz, Rzeszów, s. 93-103.
41. Sztaba M. (2012a), *Podmiotowość jednostki ludzkiej w procesie edukacji jako problem interdyscyplinarny. Refleksja w perspektywie personalizmu chrześcijańskiego - część II*. *Katecheta*, nr 5, s. 3-10.
42. Sztaba M. (2011), *Troska bł. Jana Pawła II o etyczno-moralne podstawy życia społecznego*. Wyd. Benedyktynów, Kraków.
43. Sztaba M. (2014), *Troska o personalistyczny wymiar procesu europeizacji. Refleksja pedagoga społecznego w świetle nauki społecznej Kościoła*, W: S. Bębas, E. Kielska (red.), *Tradycja i współczesne nurty w opiece, wychowaniu i resocjalizacji w Europie*. Wyd. WSH, Radom, s. 335-353.
44. Sztaba M., (2012b), *Wychowanie społeczne w świetle nauczania Karola Wojtyły – Jana Pawła II*. Wyd. TN KUL Lublin.
45. Szwarlik K. (1997), *Idealny wychowawca*. Biblioteka „Niedzieli”, Częstochowa.
46. Zając A. (2012), *Proces rozwijania zdolności poznawczych uczniów*, W: K. Szmyd, E. Dolata, A. Śniegulska (red.), *Szkoła wobec wyzwań XXI wieku. W poszukiwaniu humanistycznego (antropologicznego) wymiaru myśli pedagogicznej*. Tom 1. Wyd. URz, Rzeszów, s. 132-156.
47. Żytniec D., P. Kisiel. (2008), *E-learning a nauczanie klasyczne. Podobieństwa, różnice i perspektywy*, W: I. K. Hejduk (red.), *E-learning wyzwaniem przyszłości*. Wyd. „ORGMASZ”, Warszawa, s. 149-160.